

Петро Кралюк

ІСТОРІОСОФІЯ ПОЕМИ ІОАННА ДОМБРОВСЬКОГО «ДНІПРОВІ КАМЕНИ»

У статті розглядається латиномовна поема Іоанна Домбровського «Дніпрові камени», котра була опублікована в 1621 чи 1622 рр. і є цікавим явищем ренесансної культури в Україні. Ця поема запропонувала одне з перших цілісних бачень історії Русі-України як етнополітичної спільноти. Її історичну концепцію можна вважати національною. Русь у поемі трактується як самостійна геополітична одиниця, яка протистойть і Заходу, і Сходу.

Ключові слова: «Дніпрові камени», Іоанн Домбровський, Русь, поема, історія, історіософія.

Цікавим явищем ренесансної культури в Україні була латиномовна поема Іоанна Домбровського «Дніпрові камени». Її повна назва – «Дніпрові камени, або 3 нагоди щасливого сходження на Київську єпископську кафедру найяснішого і превелебного пана, пана Богуслава Радощовського-Бокші (роду Семиковичів), з ласки Бога й апостольського престолу, єпископові Київському, абатові Святого Хреста, Лисої Гори і т. д. і т. д. привітання». Опублікована вона без вказівки на місце й рік видання. Схоже, наклад її був невеликий. У тексті «Дніпрових камен» зустрічаємо ім'я його автора – Іоанна Домбровського. Ймовірний початок написання поеми – 1618 чи 1619 р., а кінцевий варіант з'явився не раніше осені 1620 р. Опубліковано твір у 1621 чи 1622 рр.

На жаль, твір залишався практично невідомим. Його «відродження» відбулося наприкінці ХХ ст., коли «Дніпрові камени» переклав українською мовою Володимир Литвинов. У 1988 р. переклад поеми був опублікований [1]. Після цієї публікації твір перевидався і став хрестоматійним. Проте не можна сказати, що він став предметом широких зацікавлень дослідників. Чимало уваги йому присвятив перекладач у своїх наукових студіях, зокрема у фундаментальній монографії «Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII століття. Історико-філософський нарис» [2, с. 353-356; 403-406; 412-416; 472-474; 483-485; 487-490; 496-501; 503-508]. Зокрема, В. Литвинов, розглядаючи цей твір, трактував його як вияв своєрідної національної самооборони «католицької русі». Звертався до цього твору також відомий письменник і дослідник давньої української літератури Валерій Шевчук. У своїй книзі «Козацька держава» він говорив, що одна з центральних проблем поеми – «відродження української державності» [3, с. 29]. А у збірнику праць «Муза роксоланська» він присвятив спеціальну статтю «Дніпровим каменам» [4, с. 264-266]. Звісно, дослідники звертали увагу на те, що в цьому творі присутні філософські аспекти. Адже це було характерним для ренесансної літератури. Однак історіософія поеми спеціально не розглядалася. Хоча саме історіософські аспекти її дуже сильні. Власне, ця робота має на меті розглянути саме історіософію «Дніпрових камен».

Про автора цієї поеми важко сказати щось певне. Збереглися його лише ім'я та прізвище. Можемо констатувати, що це була освічена людина: добре знав латинську мову й античну символіку, до якої часто звертався. Можливо, І. Домбровський здобув освіту десь на Заході, правдоподібно в Італії, оскільки в поемі бачимо апеляцію саме до італійської символіки. У той час чимало українців здобувало освіту в країнах Західної Європи. Повернувшись до України, І. Домбровський міг піти на службу до якогось магната чи багатого пана і за його повелінням написати «Дніпрові камени».

У поемі автор демонструє свою любов до Русі. Очевидно, він вважав себе русином, тобто українцем. Присвята поеми католицькому єпископу дає підстави вважати, що він був католиком. Правда, у творі продемонстровано толерантне ставлення до віри русів – православ'я. Можемо припустити, що І. Домбровський чи його батьки здійснили перехід від православ'я до католицизму.

Схоже, автор «Дніпрових камен» належав до незаможних шляхтичів. На це вказує і його прізвище, і освіченість. Нерідко бувало так, що вихідці з незаможної шляхти намагалися отримати добру освіту, щоб зробити кар'єру.

У поемі часто згадується не лише Київ, а й князі Острозькі, зокрема Василь-Костянтин, його сини Януш, Олександр та інші. Автор навіть намагається відтворити генеалогію князів Острозьких, котрих трактує як володарів Русі. Також він у курсі деяких родинних справ цього відомого князівського роду. Тому можемо припустити, що І. Домбровський належав до слуг князів Острозьких. Найімовірніше, міг служити княгині Катерині Острозькій, а потім перебувати на службі в її чоловіка Томаша Замоїського, якому надано високу оцінку у творі. Останній став київським воєводою. Звідси зрозумілий інтерес автора до Києва й Київського католицького єпископства.

«Дніпрові камені» варто розглядати як спробу створити власну історичну концепцію і водночас намагання сформувавши міф «могутньої Русі», що має відродитися. Автор розповідає про славу історію Києва, закликає відбудувати цю столицю Русі, відновити її славу. Називає Русь «краєм квітучим, погідним», із повагою говорить про русів, яких ніхто не міг здолати.

Значне місце в «Дніпрових каменах» відведено викладу історії Русі-України. Це історія без комплексу меншовартості. Русь мислиться як велетенська імперія, об'єднана метрополією – Києвом. І поки існує метрополія (навіть утративши частину підконтрольних їй земель), поки існує руська князівська династія, доти існує Русь як політична одиниця.

Руси, вважає І. Домбровський, у минулі часи могли протистояти світовим потугам, вони «славний... престол мали колись».

«Їх ні Рим, на мужів багач,

Не долав у бою, навіть і Турція» [1, с. 95].

Водночас вони діяли морально, «слабким племенам руси не чинять зла». Звісно, це ідеалізація, яка супроводжується, з одного боку, зверненням до ренесансної символіки, з іншого – до деяких сучасних реалій. Відомо, що Русь не воювала з Римом. Але Рим, власне Римська імперія, у свідомості людей Ренесансу поставав як велика державна й мілітарна потуга. Щодо Туреччини, то вона європейцями XVI–XVII ст. трактувалася як найбільша військова загроза.

Однак, вважає автор, слава Русі – у минулому. Сучасний Київ має жалюгідний вигляд. Тут І. Домбровський проводить паралель із Троєю, яка для людей Ренесансу стала символом «зруйнованої могутності»:

«Та не розкішні у Києві стрінеш споруди, а вбогі,

Люд по яких і донині фрїгійської давньої Трої

Марить ще снами, що так на життя їх сучасне не схоже» [1, с. 95].

І. Домбровський часто акцентує увагу на цій «зруйнованій могутності». Мовляв, від колишньої слави, величі в Києві лишилися руїни:

«Нині з минулої величі в місті сліди лиш zostались:

Вал неприступний, рови та могили на кожному кроці» [1, с. 96].

Та все ж, незважаючи на цю зруйнованість, Київ має чималий потенціал, і місцеві люди ладні вважати його столицею: «Люди тутешні його за столицю вважають незмінно» [1, с. 97]. Це свідчення столичності Києва саме по собі є показовим. Тобто у сприйнятті українців XVI–XVII ст. продовжувала своє віртуальне існування Давньоруська держава зі столицею в Києві. Це уявлення й розвиває поема «Дніпрові камені».

Територія давньої Русі розглядалася автором як величезний терен, що простягається від Дунаю, Північного Причорномор'я, Колхиди, західної частини Каспійського моря, на півночі – Уральських гір, на заході – до річки Віслок (Лемківщина), на сході – аж до перських земель [1, с. 98]. Можливо, ця географія Русі дещо розширена. Але тут вказано землі, де жили руси або куди сягали їхні впливи. І. Домбровський спеціально звертає увагу на те, що в той час руси, власне, українці, панували над північним плем'ям мосхів, тобто московитів (росіян). Також у поемі зазначається:

«Русь Новгородська тримала під владою диких фінляндів.

А псковичам данину Скандинавія навіть платила» [1, с. 98].

Автор «Дніпрових камен» відділяє Русь Новгородську й псковичів від мосхів. Освічені українці на початку XVII ст. вважали, що новгородці й псковичі – це відмінні від московитів спільноти. І в цьому випадку мали рацію. На той час ці субетноси ще не встигли асимілюватися росіянами.

Далі йдеться про те, що руси нападали на албанів, іверів (грузин), інші народи Прикаспію, доходили до Парфії та Мідії. Зрештою, І. Домбровський робить такий висновок:

«Знайте всі й інші: народ, що зберіг цей престол аж понині,
Диким не можна вважати, хоч дехто із можних чужинців,
Будучи навіть отут, у столичному славному місті,
Часом паплюжив цей люд» [1, с. 99].

У поемі не говориться, хто конкретно вважав русів дикими, нецивілізованими. Але нескладно здогадатися, про кого йдеться. Такі погляди мали поширення серед польської шляхти та католицького кліру, представники які опинилися на українських землях. Автор, як бачимо, спеціально акцентує увагу на тому, що подібні погляди поширювалися навіть у Києві. Чи не мав він на увазі людей із оточення київського католицького єпископа та київського воєводи?

Для того, щоб просвітити цих людей, він звертається до історії, використовуючи давньоруські літописні свідчення. Говорячи про ці джерела, називає їх «нашими літописами». Це, зокрема, дає підставу вважати, що І. Домбровський все-таки ідентифікував себе русином. Він, як і інші ренесансні поети, вважає: «...що на папір не покладено – гине». Не задоволений автор «Дніпрових камен» також тим, що «ми прадідів власних забули!» [1, с. 99]. Для нього історична пам'ять стає важливою цінністю. Це, власне, характеризувало ренесансну думку.

Звісно, на початку XVII ст. ще складно говорити про формування національних ідеологій. Щоправда, тодішні європейські спільноти поступово входили в добу націоналізму. Ця тенденція знайшла вияв у «Дніпрових каменах». Її автор чи не першим здійснив спробу витворити руський (український) національний міф, спираючись на історію Київської Русі. Для нього Русь – це велика й могутня держава, яка не втратила своїх традицій і здатна відновити колишню славу. Приблизно те саме робили через два століття пізніше українські романтики, які, звертаючись до «славного минулого», протиставляли його негероїчному сьогоденню.

І. Домбровський скрупульозно викладає літописні свідчення про давньоруських князів: Кия, Аскольда, Діра, Трувора, Синеуса, Рюрика. Зазначимо, оповідь про князів-варягів, які правили в Північній Русі, подається в дещо іншій інтерпретації, аніж у «Повісті минулих літ». Розповідається й про те, що князь Ігор за намовою князя Олега вбив Аскольда й Діра, які княжили в Києві (знову тут ми маємо певні відмінності з версією «Повісті минулих літ»). Йдеться в поемі про правління Ігоря, про те, що він ходив військом на Візантію, розбив греків, переслідував деревлян і був ними вбитий.

Велику увагу І. Домбровський приділяє правлінню княгині Ольги. Озвучує легенди про її криваву помсту деревлянам, що вбили князя Ігоря. Розповідається й про хрещення Ольги. Загалом він дає високу оцінку цій правительці, наводячи такі міркування:

«Стать слабосила жіноча виблискує доблестю часто,
Подвигів славних чимало осяяно жвавістю жінки...».

У поемі Ольгу поставлено на один рівень із героїчними жінками, імена яких згадувалися в античній і ренесансній літературі. Загалом для автора притаманний певний «фемінізм», достатньо позитивне ставлення до жіночої статі. На той час подібне ставлення, радше було винятком, аніж правилом.

Багато місця в «Дніпрових каменах» займає опис воєнних діянь князя Святослава, його завоювання. У поемі також описується смерть цього правителя, коли він був убитий «дикими язигами», а з його черепа зробили келих для вина.

Після Святослава Руською державою правив Ярополк. Його правління автор «Дніпрових камен» характеризує як нерозважне. Через те він утратив владу. А на київському престолі опинився Володимир, котрий у поемі постає як мудрий правитель і вмілий войовник. Звернено звісно, увагу й на те, що цей князь прийняв християнство.

Після смерті Володимира владу в країні захопив Святополк Окаянний, убивши князів Бориса та Гліба. При цьому автор вдається до моралізаторських сентенцій:

«Рідко вдається, проте, лиходію уникнути кари
І невідомщено вмерти. Далекі частіше відплата
Врешті знаходить злочинця, куди б не ховався душогубець» [1, с. 104].

Далі І. Домбровський говорить про князів, які були на київському престолі після Володимира, роблячи акцент на війнах і непростих відносинах цих правителів із західними сусідами, зокрема поляками. Описуючи ці конфлікти, автор однозначно на боці русичів. Розповідається також про князівські усобиці, які нищили Київську державу.

Для автора «Дніпрових камен» історія – це вчителька життя. Описуючи ті чи інші події, він вдається до порівнянь, узагальнень, які мають виражений етичний аспект. Ось, наприклад:

«Сіті тонкі розставляє життя (стережись миловидних!);

Й часто дорадник підступний тенета натягує потай.

Клоччя стає смолоскипом, якщо від вогню загориться.

Й легко поборює той, кого Марс у бою надихає.

Так випада, що за вчинки ганебні, вважай, неодмінно

Кара спокутна на голову пада тому, хто їх чинить» [1, с. 105].

Автор «Дніпрових камен» осуджує нерозважних та аморальних правителів:

«(Жоден злочинець простий не спроможен все так зруйнувати,

Як можновладець найвищий, призначений богом на владу!)» [1, с. 106].

До речі, ці міркування стосуються Юрія Довгорукого, діяння якого різко осуджують. Цей князь правив у Північно-Східній Русі. Він та його нащадки посприяли відокремленню цих земель від основної частини Русі – Київської. У свідомості ж росіян цей князь є одним із головних національних героїв. Із його іменем, зокрема, пов'язується заснування Москви. Як бачимо, у «Дніпрових каменах» він постає в іншій іпостасі.

У поемі червоною ниткою проходить думка, що за помилки, наприклад, пихатість, чванливість, правителі так чи інакше отримують відплату:

«Доля, проте, має звичку помщатись на людях пихатих

І проганяти чваньків із престолу високого вельми» [1, с. 106].

Погляд на давньоруську історію І. Домбровського дещо відрізняється від тих поглядів, які панують у громадській та науковій думці нині. Автор «Дніпрових камен» відносно мало уваги приділяє князю Ярославові (Мудрому). Для нього це – один із рядових правителів Давньоруської держави. Натомість серед її князів виділяє Володимира Мономаха. Вважає, що «розшматоване тіло Русі позбирав він до купи». Це, на його думку, був видатний муж, завдяки якому небожителі зміцнили верховну владу. Взагалі в тогочасній українській свідомості Володимир Мономах – це одна з головних постатей давньоруської історії. Про це принаймні засвідчує чимало тогочасних літературних пам'яток.

Цікаво, що І. Домбровський практично не звертає уваги на події, які відбувалися на землях Північної Русі. Якщо він іноді згадує про Русь Новгородську, то Північно-Східна Русь взагалі випадає з його поля зору. Однак часто трапляються згадки про західних сусідів Русі – поляків, угорців, богемців (чехів). Інакше кажучи, для нього важливим був західний вектор.

Чимало уваги в поемі приділено татарській навалі. Її трактують як велике нещастя для Русі: «Схоже було це на повінь, що нищить завітчані ниви...» [1, с. 107]. У цьому контексті цікавими видаються міркування автора про виникнення козаків. Він пише: «(Безліч раз топтана доблесть тоді й козаків породила!)» [1, с. 108].

Із великою пошаною І. Домбровський говорить про князя Данила Романовича, який уже правив після татарської навали:

«Непереможне мав військо і був славолюбством відомий.

Римського папи флавін (для цієї покликаний справи)

Коронував його, й став він королем усіх русів

(Хоч християнином був цей обранець сміливий і доти).

Правив у краї, який простягався далеко на південь;

Воїн, багатий на землі, він згодом розширив державу

До узбережжя Борея; і військо побільшив хоробре» [1, с. 108].

Автор «Дніпрових камен» вважає, що спадок цього правителя перейняли князі Острозькі. Вони «правдиві нащадки Данила».

І. Домбровський багато говорить про рід Острозьких. Спочатку він розповідає про князя Василя-Костянтина Острозького. Звертає увагу, що той воював із кримськими татарами і московитами. Потім на сторінках поеми неодноразово згадано війни русичів із цими народами, котрих вважали найбільшими противниками Русі. Це ще раз засвідчує західну орієнтацію автора, для якого вороги Русі були зосереджені не на Заході, а на Сході.

Найбільше уваги серед князів Острозьких приділено Янушу, про якого сказано так:

«Став він найпершим магнатом держави й сенатором дужим.

Рано наповнився музами був при дворі королівським,

Вивчив військово мистецтво і Марса пізнав небезпеки» [1, с. 109].

Розповідь про Януша, як, зрештою, і про інших князів Острозьких, – це суцільний панегірик. Завершується він такими словами:

«Януш великий натомість спокійно прожив свої роки;
Дбав він про скроні держави й надією був королівству.
Мав невгамовну жагу до військової служби і скіфів
Геть одганяти умів, запальних, смолоскипом.
В злеті найвищої слави не зміг він уникнути долі
І відійшов із життя – ніби квітка, підрізана плугом.
Так несподівано згасла надія, що сторожем буде
Звичаїв давнього роду, народу, який велетенську
Мав на жахливо безлюдних просторах колись-то державу...» [1, с. 110-111].

Фактично в поемі проводиться думка, що саме Острозькі – легітимні нащадки давніх правителів Русі. І хоча їхній рід уже згас, та все ж на Русі має бути очільник, який опікується Києвом, цією символом-столицею краю.

Здавалося, не зовсім вмотивовано відразу після розповідей про Острозьких і Заславських автор знову повертається до давньоруських часів і говорить про прямих нащадків Данила Романовича, які також правили в Києві. Це потрібно було йому для того, щоб показати занепад давньоруської столиці й Київської держави. При цьому автор вдається до таких міркувань:

«Доля нерідко буває зрадлива: з пихатим зухвальством
Зміцнює підданих, а королів у в'язниці катує.
Тож не буває на світі нічого тривкого, держави
Слабнуть щоднини, а з часом хиріють і мруть невблаганно» [1, с. 112].

Тобто доля, зокрема доля держави – щось таке, яке не можна передбачити, осмислити. Також держави – не вічні. Вони, як і організми, з часом слабнуть і помирають.

Далі ідеться про те, що Київ підпорядкували литовці. І все ж у ньому зберігалася руська династія Олельковичів, від якої походили князі Слуцькі. Останні мали родинні зв'язки з Острозькими. Так, до Слуцьких належала мати Василя-Костянтина Острозького.

І. Домбровський торкається також теми сучасного занепаду Києва. Однак пов'язує його відновлення з польською королівською владою. Тепер охоронцем Києва є «спільник і друг» короля в сенаті Томаш Замоїський. Справді, у час написання й виходу поеми він був київським воєводою. Автор «Дніпрових камен» також звертає увагу на те, що цей можновладець одружився з княжною Острозькою – його дружиною була Катерина, дочка князя Олександра Острозького. Про це так говориться в поемі:

«Лицар такий-бо узяв не звичайну дружину з Острога,
А видатну, що прибрала клейноди князівства, велику.
Шлюб цей ослаблomu збитки воєнні поповнив щасливо;
Так воскресаючий птах – продовжує вмерлого птаха» [1, с. 114].

Таким чином, робився натяк, що Томаш Замоїський, котрого І. Домбровський називає «Феніксом нечуваним у землях Борея», є ніби політичним продовжувачем політичних традицій давньої Київської держави. У певному сенсі його показано як очільника Русі. Щоправда, ця Русь поєднана з Річчю Посполитою, є її частиною. Інакше кажучи, у «Дніпрових каменах» своєрідно поєднувався руський патріотизм автора з його політичною лояльністю до Речі Посполитої.

Поема «Дніпрові камени» запропонувала одне з перших цілісних бачень історії Русі-України як етнополітичної спільноти. Її історичну концепцію можна вважати національною. Русь у поемі зображено як самостійну геополітичну одиницю, яка протистоїть і Заходу, і Сходу. Особливу увагу звернено на східних агресорів – татар, турків, московитів, із якими русичам доводилось постійно воювати. Щодо ставлення до західних сусідів, то, незважаючи на конфлікти з ними, воно є лояльнішим. Автор «Дніпрових камен» схильний розглядати Русь як частину європейського світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Домбровський Я. Дніпрові камени / Я. Домбровський / Українська поезія XVII ст. Перша половина. – К., 1988. – С. 94–118.
2. Литвинов В. Д. Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII століття. Історико-філософський нарис / В. Д. Литвинов. – К., 2008.
3. Шевчук В. Козацька держава / В. Шевчук. – К., 1995.
4. Шевчук В. Муза роксоланська / В. Шевчук. – К., 2004. – Кн. перша.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2016.

Петро Кралюк
ИСТОРИОСОФИЯ ПОЭМЫ ИОАННА ДОМБРОВСКОГО «ДНЕПРОВСКИЕ КАМЕНИ»

В статье рассматривается латиноязычная поэма Иоанна Домбровского «Днепровские камни», которая была опубликована в 1621 или 1622 гг. и является интересным явлением ренессансной культуры в Украине. Эта поэма предложила одно из первых видений истории Руси-Украины как этно-политической общности. Её историческую концепцию можно считать национальной. Русь в поэме рассматривается как самостоятельная геополитическая единица, которая противостоит и Западу, и Востоку.

Ключевые слова: «Днепровские камни», Иоанн Домбровский, Русь, поэма, история, историософия.

Petro Kraliuk
HISTORIOSOPHY OF THE JOHN DOMBROWSKI POEM «DNIPRO STONES»

In the article a Latin poem by John Dombrowski «Dnipro Stones», which was published in 1621 is analyzed. This poem has offered one of the first holistic vision, the history of Ukraine as the ethno-political community. Its historical concept can be considered national. This poem treats Ruthenia as an independent geopolitical unit, which has opposed to the West and the East. Particular attention is paid to the Eastern aggressors – Tatars, Turks, Muscovites with which Rusich had to constantly fight. As for attitude to Western neighbors, despite the conflict with them, it is loyal. Author of «Dnipro Stones» inclined to regard Ruthenia as the part of the European world.

Key words: «Dnipro stone», John Dombrowski, Russia, poem, story, historiosophy.